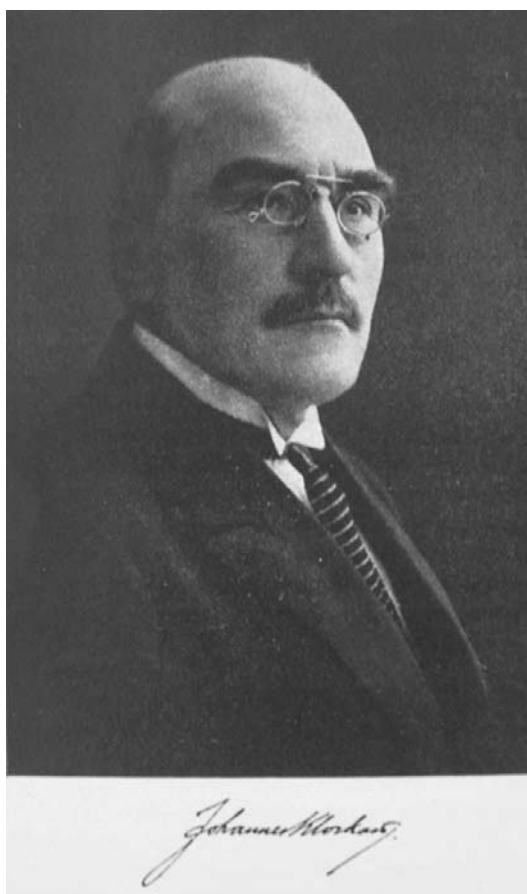

Skrock och vidskepelse bland Malaks allmoge

Anteckningar af
Johannes Klockars

gjorda i Malaks under åren
1887–1889

Malax museiförening r.f.

Bakgrund till anteckningarna

Johannes Klockars (1867–1932) var efter sin studentexamen 1887 stipendiat vid Svenska Litteratursällskapet (SLS) ”för idkande av dialektologiska och etnografiska studier inom Malaks socken”. Hans huvudmål var att sammanställa en ordlista över malaksmålet.

I september 1889 redogjorde stipendiaten Klockars i brev till SLS om de under sommaren gjorda studierna:

”I egenskap af Sällskapet stipendiat för idkande af dialektologiska och etnografiska studier inom Malaks socken har jag äran härigenom till Sällskapet afgifva följande redogörelse för mina under sommaren gjorda samlingar och forskningar.

Genom flitigt umgänge och samtal med folket sökte jag tillägna mig de för målet egendomliga ord, som ej genom nämnda metoder redan blifvit antecknade. Tillsammans hafva samlats omkring 6000 ord jämte en mängd uttryck och talesätt.” - - -

Klockars skrev att han samtidigt med ordboksarbetet hade studerat och antecknat gamla ort- och hemmansnamn inom Malax och dessutom gjort anteckningar rörande skrock, folkmedicin och vidskepliga bruk i Malax:

”Emellertid gjorde jag äfven anteckningar rörande *skrock*, *folkmedicin*, *vidskepliga bruk*, o.s.v. närmast i Yttermalaks, hvarest jag redan förut gjort en ganska rik skörd. Nu erhöj jag en mängd intressanta uppgifter af skomakaren Johan Östman, hvilken godhetsfullt på förfrågan gaf mig del af alt hvad han såsom en mångårig sockenhandtvärkare i hithörande saker inhämtat under sin vistelse i olika byar. Han omtalade äfven fall då han roat sig på bekostnad af människornas okunnighet, lättrogenhet och fördomsfullhet. – Samlingarna inom detta område äro ännu ej fullt ordnade; jag vågar därför bedja om anstånd med deras inlämnande.

Folkvisor finnas nog på orten, men tyvärr har jag om deras upptecknande ej särskildt vinnlagt mig, enär jag ej är kompetent att på samma gång uppteckna melodierna, i hvilka folkvisornas största värde ofta ligger. Emellertid hafva samlats par tiotal, hufvudsakligen kärleksvisor, hvilka renskrifna äro färdiga att till Sällskapet öfverlämnas.

Sagor och sägner äro tunnsådda och sådana hafva på orten tidigare upptecknats af magg. Wefvar och I. Smeds, hvarför undertecknad ej inom den grenen gjort några skördar.

Jag slutar ingalunda min redogörelse med att påstå, det forskningsfältet är uttömdt. Tvärtom återstår ännu mycket att uppleta och samla, mycket att taga vara på af forntidslämningar i språk, sång och saga, hvilka bevarats i folkets minne eller lefva på dess läppar.

Helsingfors, den 19 september 1889.

Johannes Klockars.”

I januari 1890 överlämnade Klockars till Svenska Litteratursällskapet:

1. början af en *Ordbok öfver Malaksmålet*.
2. *Skrock och vidskepelse bland Malaksallmoge*, och
3. några i Malaks upptecknade *folkvisor*.

Johannes Klockars anteckningar överlämnades av Litteratursällskapet till granskning och utlåtande åt professor A. O. Freudenthal, som vid den här tiden var professor i svenska språket och litteraturen vid Helsingfors universitet.

Freudenthal gav efter sin granskning följande utlåtande, vilket föredrogs vid Litteratursällskapets styrelsemöte den 24 april 1890:

”Den af stud. Klockars inlämnade ordlistan öfver Malaksmålet hade, så vidt densamma vore utförd, likaledes befunnits äga värde och vittna om ordentlighet och omsorg, afhandlingen om skrock och vidskepelse i Malaks vore lämplig till införande i Förh. och Upps., hvilket äfven beslöts, och skulle för densamma något mindre författarehonorarium tilldelas stud. Klockars.”

Johannes Klockars anteckningar är tryckta i Helsingfors 1891 i Svenska Litteratursällskapets skrift *Förhandlingar och uppsatser 1889–1890*, häfte 5.

Malax i juni 2014
Håkan Genberg

Skomakaren Johan Östman

Johannes Klockars nämner att han under arbetet med insamlingen av uppgifter om skrock och vidskepelse i Malax åren 1887–1889 fått en mängd intressanta uppgifter från en skomakare Johan Östman.

Skomakarna och skraddarna kom förr i tiden hem till gårdarna för att komplettera gårdsfolkets årliga behov av nya kläder och skodon. Säkert fick dessa sockenhantverkare under sina vistelser i olika byar och gränder höra många historier om gamla vidskepliga föreställningar och sedvänjor. De gamla hantverkarna var själva ofta goda berättare.

Johan Östman, som var en viktig informant för Klockars, är sannolikt den torpare och skomakare som den här tiden var bosatt på Mattlars hemman i Yttermalax.

Johan föddes 8 augusti 1837 på Mattlars hemman i Yttermalax. Hans far Eric (1798–1853) var också torpare och skomakare på detta hemman. Johans mor var Lisa Zachrisdotter Falk (1800–1869).

Johan, som använde efternamnet Östman, gifte sig 1859 med Stina Lisa Johansdotter Svensson och blev måg på Svensson hemman. Familjen flyttade senare tillbaka till Mattlars hemman. Stina Lisas föräldrar var Johan Johansson Svensson (1816–1898) och Anna Stina Mattsdotter Pilkar (1820–1888).

Johan Östman var 52 år gammal vid den tiden han berättade för Johannes Klockars om malaxbornas vidskepliga sägner och föreställningar.

Johan Östman dog 1913 och Stina Lisa 1921. I familjen föddes tio barn varav tre dog i späda ålder.

*Skomakaren Johan Eriksson Östman
med sin hustru Stina Lisa, född Svensson.*

Foto ur Håkan Genbergs hemarkiv.

Skrock och vidskepelse bland Malaks allmoge

Anteckningar af *Johannes Klockars*

Den österbottniska befolkningens vidskepliga sägner, föreställningar och bruk hafva redan af flere samlare och forskare varit föremål för studier och iakttagelser, och ej obetydliga äro de skatter och traditionella kvarlevor, som genom dessa bragts i dagen. Af i tryck utgifna uppsatser förtjäna särskildt trenne att nämnas: a) "*Några ord om den svenska allmogens i mellersta Österbotten öfvertro, fördomar, troll-formler och vidskepliga bruk*", hvilken uppsats, författad af A. Boehm, ingått i tidskr. *Kirj. Kuukauslehti* och *Morgonbladet* 1872; b) "*Folketro och plägseder i mellersta Österbotten*" af Z. Schalin, en intressant uppsats i Finska Fornminnesföreningens tidskrift V; c) "*Skrock och vidskepliga bruk hos svenska allmogen i Vasabygden*" af A. O. Freudenthal, uppsats i *Nya Pressen* 1883.

Efterföljande anteckningar, som blifvit gjorda i Malaks under åren 1887–1889, utgöra ett ytterligare, om ock ringa bidrag till den svenska etnografin. Många och mycket af hvad här ingår återfinnes i ofvannämnda uppsatser. Detta hade väl kunnat bortlämnas, men så har ej skett, dels emedan samlaren, som från barn- domen lefvat sig in däri, gjort sina anteckningar till största delen oberoende af dessa uppsatser, dels emedan det kan vara af intresse att erfara, huru mycket som finnes inom en församling. Härmed vill jag ingalunda påstå, att alla vidskepliga föreställningar och sedvänjor, som förekomma hos allmogen i Malaks, skulle ens närmelsevis vara upptagna i dessa spridda anteckningar. Nej – ännu återstår här, liksom annanstädes mycket att uppleta, mycket att samla. Redan 1772 skref dock "den skickelige kyrkoherden" mag. Israel Björck i *Åbo Tidningar* i en uppsats om Malaks allmoge följande: "I äldre tider har ej varit brist på vidskeppelser, här som annorstädes; men nu talas derom med förakt, och den, som framkommer med någon vantro, blir begabbad. En och annan gammal gumma skulle dock gerna se, at hennes qvinnfolk ej ville spinna om Torsdags qvällarna, på det fåren ej måtte få kringgång. Fälmännen eller Själfiskarena, hafva ock haft sina vidskeppelser, såsom at ej nämna på resan *Sten*, utan *Halman*, ej *Katten*, utan *Klodjuret*, ej *Ormen*, utan *Långpiskan*, ej *vatten*, utan *spad*; men alt sådant är nu mera utur bruk, så at ingen tror, at resan blir olyckelig för den, som öfverträder dessa gamla reglor. Kringstrykande matljugare vilja väl inbilla folket, at de kunna göra mjölk-, kalf- och fårlycka, men de blifva på alt sätt i trängsel satte, så at mörksens förste ej får fiska i detta grumliga vatten."

Anteckningarna hafva sammanförts under fem hufvudrubriker: *Människan och hennes förrättningar*; *Sjukdomar och deras bot*; *Djur*; *Spådomar, förebud och märken*; *Andeväsanden och naturgudomligheter*.

I

Människan och hennes förrättningar

Ifrån vaggan till grafven måste människan iakttaga en mängd försiktighetsmått för att ej förorsaka skada åt sig själf eller andra. Hon bör ej försumma att af förebud och märken göra slutsatser för framtiden. Redan före ett barns födelse skall modern med en varsam uppmärksamhet se sig före, att hon ej genom sitt förvållande på något sätt invärkar menligt på sitt foster. Ej må hon krypa genom någon gärdesgård, ty då blir barnet *gålbåndi*, d. v. s. dess ben slås gärna i kors. Blir hon förskräkt och därvid vidrör någon kroppsdel, kommer barnet att få märke därefter på motsvarande del af sin kropp.

I det badvatten, hvori ett barn, när det framträdt i världen, första gången skall tvättas, lägger man vanligen ett eldkol. Vattnet får ej utslås på marken under bar himmel, utan hålst under någon knut eller sten. Detta troligen för att ej utsätta barnet för *fassna* (se sid. 7).

Barnets första kläder böra vara gjorda af gammalt linne, så sliter det sedan ej så mycket kläder.

Så länge barnet är odöpt, bör det noga bevakas, att ej något troll kommer och borttager det och lämnar sitt eget i stället. Sådana barn kallas bortbytingar. Har emellertid ett barn blifvit bortbytt, skall man elda upp ugnen duktigt och bereda sig att kasta in barnet; då kommer trollet med det rätta barnet och tager sitt igen.

Namn åt barnet tages gärna ur släkten, men väljer man namnet på något af förut döda syskon, så tror man, att barnet själf äfven snart skall dö.

Låter barnet under dopakten höra sin röst och skriker, får det god sångröst, desto bättre ju högre del skriker.

Efter döpelseakten bör barnet en stund sofva i kristningskläderna.

Man må ej vagga med tomma vaggan, ty då blir barnet otåligt och elakt.

Om barnet tidigt får tänder, går eller talar, betyder det, att det snart får yngre syskon.

Vid den hos barn försiggående tandlossningen bör tanden, som uttages, kastas på ugnen, i det man säger: "*Lokk*¹), *lokk je mæ é beintann för é gulltann!*" Stundom tillägges: "*som ska va stark o stædi o aldri sår*". –

Men barnet växer upp och kommer ut i världen. För att då hafva lycka i sina företag, bör man ej underlåta att taga vara på de försiktighetsmått och skyddsmedel, som stå till buds. Af illasinnade grannar kan man annars lätt blifva förtrollad till lif, hälsa och lemmar. Att spotta är ett godt skyddsmedel mot förgöring

¹) *Lokk* är spindelns österbottniska namn. Schalin har redan påmint om likheten med den fornnordiske eldgudens namn, Loke, samt huru den senares karaktär äfven fullkomligt passar in på spindelns; hans slughet, hans ludenhet, hans svulstighet, hans ljusskygga natur – allt synes tala för, att det vore Lokes namn, som folktron öfverflyttat på spindelns. Erinrom oss ock, huru Loke efter Åges gästabud berättas hafva bundit maskor af lingarn på samma sätt, som man sedan plägar binda nät. (Munch, sid. 78).

och trolldom. Man plägar spotta och välsigna sig, då man går förbi något as. Likaså spottar man, förrän man instiger i ett hus, som man förr ej besökt, eller dricker ur en källa, som man ej förut sett. Spotta skall man ock, förrän man ute på marken kastar sitt vatten, och säga: "*Om nai je föri, so ga unda*" (om någon är i vägen, så gå undan)! Man vill härigenom undvika att komma i kollision med vissa, s.k. *underbyggare*.

Misstänker man, att en dryck, som bjudes en, är trollad, behöfver man, för att upphäfva trolldryckens värkan, endast utspilla litet, innan man dricker, mumlande: "*Hidä ska tan ond há*".

För att förekomma trollerier eller "*påsättning*" bör bruden hafva en silfverslant i sin ena sko. Brudsläden bevakas noga under den tid vigseln pågår, att ej någon må komma i dess närhet och insmuggla trollgods. Ofärd anstiftas lätt under bröllop. Man skaffar sig "*vígsánd*", sådan som användts vid jordfästning; denna strör man på golfvat i bröllopsstugan och passer på, när brudgummen trampar på sanden, att sticka, slå eller göra något annat illa åt honom, tils han utstöter en svordom. Strax blir han då utom sig och börjar bete sig, som vore han vansinnig; eller ock får han "*brottfall*" (fallande sot), hvarifrån han dock kan befrias, om någon är nog rådig att kasta hans halsduk (*hašklé*) eller annat klädesplagg i elden.

Kärlek kan uppväckas på olika sätt. Det enklaste är att bjuda åt den person, hvars kärlek man önskar vinna, en dryck (t ex. kaffe), i hvilken man inblandat några droppar af sitt eget blod. Eller ock gifver man honom en sockerbit, hvilken man hållit i armvecket under skjortan, tils den blifvit fuktad af svett. Man kan äfven taga en groda och "linda" den tre hvarf "*ansöşş*" (motsols) omkring den person, hvars kärlek man åstundar. Värkan skall nog uppenbara sig.

För att få *smörlycka* skall man göra kärnstafven af en gran, som växer i en myrstack, och om man hittar en hästkosöm, slå denna i nedre änden af stafven. Godt är ock att lägga en silfverslant i kärnan.

För att få *jaktlycka* (bösslókk) skall man taga en oblat, som man vid nattvardens begående smugglat ur munnen i fickan, och skjuta till måls på denna tre gånger. Vid andra skottet lär oblaten blifva blodröd. Efter detta experiment har man sådan lycka, att fågeln stannar i luften, blott man siktar på honom. (Jfr. Nyland IV sid. 89). God bösslycka erhåller man ock genom att smörja bössan med nattvardsvin. Jaktlyckan kan dock lätt förloras. Ej må man skjuta kattor eller skator, ty om så sker, begynner bössan gå orätt eller upphör den alldeles att döda. Då fins ej annat hjälpmedel än att söka upp en orm och piska honom in i den laddade bössan samt sedan utskjuta skottet jämte ormen mot en vägg eller i luften, hvarefter geväret åter dödar.

Lycka vid *mete* får man, om man har till bete af en orm, som tagits i april. Annars kan man läsa:

*"Abbürsnók,
hügg i krók;
ja te rykk
o tö te knykk;"* eller
*"abbür-pinna,
kom o tvinna,
om du några maskar finna!"*

Vid vissa företag hafva månskiftena en synnerlig vikt och betydelse. Timmer och öfrigt virke till ett hus bör huggas i nedan, eljes spricker det. Vid samma tid bör äfven väggmossa tagas, emedan vägglössen annars i odräglig mängd skola infinna sig. För att förekomma detta, bör den första mosstappen man tager kastas åt norr eller läggas i en af fyra stickor bildad fyrkant, liknande ett hvarf på en husbyggnad.

(Vägglössen kan man för öfrigt enklast fördrifva genom att "säga ut" dem. Man tager då tvänne "*ókünnu*" (ojäfviga) män med sig och tillsäger lössen på det allvarligaste att flytta till ett angifvet ställe. Många fall omtalas, då denna tillsägelse haft åsyftad värkan. – Om man vid inträffadt dödsfall lägger par representanter af det värda sällskapet i en lapp i likkistan, försvinna de allesamman. Det är äfven tillräckligt, om blott en kommer att kräla öfver den döde).

I nedan bör man ej så, ty skörden blifver dålig; ej bryta löf, ty fåren vilja ej äta det; ej håller bör man klippa fåren, ty då erhåller man litet ull; ej håller hugga ved, ty den brinner dåligt.

Mellan jul och trettondagen får hvarken huggyxa eller spinnrock begagnas, vid äfventyr att gårdens får få "*kringgången*". Under äldre tider spann man ej håller på torsdagen ²⁾).

Fettisdagen skall man äta sju gånger, men dricka ingen gång, så blir man ej törstig under sommarhettan. Samma dag skall man åka kälke nedför backarna, så lyckas lin och hampodlingen följande sommar.

När väfven ej vill gå, säger väfverskan: "Hvilken elak käring skall nu komma in, då väfven går så elakt?" Och se, genast inträder en käring.

Vid sådd och potatissättning bör man noga se till, att ej något ställe blir lämnadt tomt. Om man af misstag lämnar ett ställe in på det besådda fältet osådt, har man sått grafven åt sig.

Vid höslåtterns början skall man sätta de första höstrån man slår på ryggen under bältet, så kan man vara säker på att icke besväras af "*lisår*" (i ryggen) under

²⁾ Vi hafva här hågkomster från hednakultens jul och torshälg, under hvilka man ej fick göra någon "*kringgärning*", d. v. s. sådan gärning, som sker medels kringvridning.

(Jfr. Hyltén Cavallius, Varend I s. 176, 188.)

höbärgningen. (Då skördefolket uppstått sig på ett åkerfält och hvar och en intagit sin plats, säges den, som förvillar sig till en annans plats, "skära ryggen" af denne).

Räfsan får icke vändas med tinnarna uppåt, ty det förorsakar regn.

Vid degknådning plägar man göra med handen ett kors i degen. Detta praktiseras numera blott såsom en proba på måttet af degens jäsning, men torde ursprungligen haft en religiös betydelse.

För möjligt bröd bör man ej vara rädd, ty det skänker den, som äter det, styrka.

På fredag eller tisdag skall tjänstefolket tillträda sin nya tjänst, i annat fall blir året dem långt. Detta, liksom äfven att flyttningen skall företagas på aftonen, iakttagas allmänt.

Klippa naglar får man endast på fredagen. Iakttager man detta, får man aldrig – tandvärk. Klipper man naglar på söndagen, får man nagelsprång. –

Hvem vill ej alltid hafva pengar i sin pung? "Svartboken" visar ett sätt, huru man aldrig skall sakna mynt. Man passar på, hvar svalan bygger sitt bo om våren, tager därur ett ägg, kokar det länge och väl samt lägger det sedan tillbaka i boet, där det får ligga i tre dygn. Efter denna tids förlopp har ur ägget framvuxit en liten rot, och den skall man lägga i sin penningpung, som då aldrig varder tom på mynt (Jfr Freudenthal, "Skrock och vidskepl. bruk i Vasabygden" sid. 29).

Enhvar kan hafva oturen råka ut för *tjufvar*. Lyckligtvis gifves det utvägar att få reda på tjufven och det stulna. Man behöfver endast uppspika en gammal almanack ofvanför dörren till det hus, hvarifrån stölden skett, och tjufven skall snarligen uppenbara sig. Eller ock kan man gå till en trollkarl, som äger förmågan i ett glas brännvin framtrolla en bild af tjufven. Utom trollkarlen lära äfven andra personer kunna se denna bild.

Man kan ock taga reda på en tjuf på så sätt, att man slår uddarna af en sax så hårdt i kanten af ett såll, i hvilket man lagt en guldring och en psalmbok, att man kan lyfta upp sållet med saxen. Under det man nu håller sållet upplyftadt, uppräknar man namnen på dem man misstänker, då vid tjufvens namn sållet vänder sig omkring. På samma sätt kan man ock utleta andra hemligheter, i ty att sållet vid hvarje sannings utsägende vänder sig, men däremellan står stilla.

En tjuf kan tvingas att återbära stulet gods, om man gör honom besatt af "*døfoltjæ*" (Jfr sid. 19).

Till skydd mot tjufnad skall man stinga en nål genom näsan af ett lik och nedlägga denna nål framför den egendom man vill skydda. Om nu en tjuf infinner sig på stället, så slipper han ej därifrån, utan måste stanna, tils ägaren kommer och griper honom.

II

Sjukdomar och deras bot

"Signeri har brukats vid alla tillfällen, där någon sjukdom sig infunnit, och har allmogens bästa läkarekonst varit med vidskepelse uppblandad, så väl för människor som kreaturen, hvilket dock till större delen är aflagdt." (Gaslander om folkbruken i Westbo 1774).

Det är en känd sak, att man ofta ännu vid sjukdomsfall hällre följer kloka gummors råd och använder alla slags "konster", än man rådfrågar läkare eller anskaffar ordentlig medicin. De kloka gummornas förmåga består huvudsakligen i vissa s. k. *omlagningar*. Orsaken till en hel mängd sjukdomar är att söka däri, att den sjuke blifvit förtrollad af någon fiendtligt sinnad person. Så anses t. ex. den kroniska nervsjukdomen "brottfall" (epilepsi) alltid för "påsett". Kreaturssjukdomar förorsakas ofta af vissa i fähusen nergrädda "onda ting". För alla sådana sjukdomar skall det "lagas om". Man lagar om i brännvin, i kaffe, i smör, i svagdricka m. fl. ämnen. Dessa kunna dock i och för sig ej åstadkomma några mäktiga ting, utan måste förenas med uppläsande af några ordformler, spottande, blåsande, o. s. v.

Vill man t. ex. laga om för sträkt (sensträckning), skall man först blåsa tre gånger, därefter ett lika antal gånger upprepa:

„*Brúti o bräkk,*
vridi o sträkk,
i en rigg, omokrigg
o i sama stáda³) tibák
úr léd o í léd,
úr senu o í senu,
úr tjöt o í tjöt
úr bén o í bén",

hvarefter man spottar tre gånger. Handlingen bör företagas, när man är färdig att lägga sig och spjället är fast.

När man skall laga om för "*jönomsküti*" (eg. genomskjutet), en sjukdom, hvars symtomter vi ej närmare kunna beskrifva, läser man: "Ifrån alla gårdar och gränder, ifrån solens uppgång och nedgång -----"

När en häst är "*jönomsküti*", plägar man aflossa ett skott öfver dess rygg.

Ifall ett barn gärna vill slå sina fötter i kors, anses det hafva blifvit *gålbåndi* af någon illa sinnad granne. Eller ock är åkomman förorsakad däraf, att modern under

³) I denna, liksom i de flesta trollformler, äro högsvenskan och ortens dialekt blandade om hvarandra. - Stád f = kant, hvaraf pl. best. stada.

sitt hafvande tillstånd krupit genom någon gärdesgård. Barnet måste då tre torsdagskvällar å rad dragas genom en gärdesgård. Bäst är om i gärdesgården finnes ett sådant par störrar, att den ena är en växande gran. Då aflägsnas störrarna från hvarandra, och barnet drages *ansöss* (motsols) igenom. I stället för ett gärdsgårdspår kan man ock använda en gran, som nertill är växt i krok, under hvilken barnet drages.

Krosa är en sjukdom, som torde visa sig i gäspande, kräkningar, m. m. Har ett barn blifvit "krosa" (= krossad), skall man en torsdagskväll taga banden af tre halmkärvar utan att öppna knuten på banden och därefter tre torsdagskvällar å rad draga barnet genom dessa – motsols. Man plägar äfven binda en liten silkespåse, innehållande sand från kyrkogården, hår, m. m., på barnets hals, där den bör sitta, tils den förruttnar. Denna illaluktande påse lär äfven bota *älta*.

En, som har olyckan att hafva blifvit "krosa", kan ock kureras sig på det sättet, att han på dörren gör ett kors, hvilket sker sålunda, att man med bägge händerna utsträckt vidrör de motstående hörnen af en dörr, genom hvilken ett lik blifvit utfördt.

Ett annat medel mot krosa består däri, att man malar sönder svafvel, lägger detta på en tallrik, tänder eld därpå och bär kring den sjuka; därefter utkastas svaflet.

Djur och människor angripas stundom af *maran*. Det visar sig däri, att de svettras mycket och ej kunna röra sig. När kreatur ridas af maran, brukar man, såsom ett medel för dess fördrifvande, uppspika en gammal almanack (eller del däraf) på väggen ofvanför det angripna djuret. Äfven kan man härvid skjuta ett löst skott öfver ryggen på detsamma eller ställa vid dörren ett svärd. Om man spikar ett bräde, som man skurit kött på, i stall eller fähus, där maran uppträder, skall den försvinna. Har man skjutit en hök eller uggle, skall man, för att förekomma marans besök, uppspika densamma med fläkta vingar ofvanför stallsdörren. Ännu andra sätt gifvas att fördrifva "*marø*".

Om en sjukdom, hvilken som hälst, tros härröra från vädret (luften), skall man begifva sig till en smedja, sätta ett kärl med vatten i äsjan framför röret till blåsbälgen och sedan blåsa (med bälgen) i vattnet. Med detta vatten bör man så tvätta kroppen å det lidande stället.

Fassna benämnas med ett gemensamt namn alla hudsjukdomar och utslag, såsom reformar, bölder, o. d. Man kan bortläsa fassna i allmänhet och "*klåda*" isynnerhet genom nedanstående formel:

*"Ha dũ kũmi mæ vädre, så får mæ vädre,
ha dũ kũmi mæ vattne, så får mæ vattne,
genom faders, sons och helige andes."*

Är ett barn bekajadt med sår eller skabb, skall man föra det till bastun, sedan man medtagit en ny badkvast och 9 "*skaftskoljor*", med hvilka kvasten ombindes. Sedan torde badningen försiggå på vanligt sätt.

För *vårtors* aflägsnande finnas många osvikliga medel. Man kan t. ex. på en ullgarnsända göra så många knutar som vårtorna äro och nergräfvä denna i en gödselhög. Så snart den där hunnit förruttna, försvinna äfven vårtorna. Samma värkan följer af att kasta ett saltkorn i spiseln och därefter springa genom trenne dörrar, väntande till dess kornet hunnit förbrinna; eller att kasta en saltnäfve i brunnen. Äfven går det an att tvätta sig i vatten, som samlat sig i någon fördjupning på en sten – som man ser för första gången. Man kan ock förjaga vårtorna på så sätt, att man efter värkstäld slakt smörjer dem med en sprittande köttbit, som sedan nergräfväs i en gödselhög. Vet du tillfälligtvis af någon grind, genom hvilken ett lik blifvit buret, uppsamla då, efter det regn fallit, några vattendroppar från grindstolpen och tvätta vårtorna med dessa. Skulle du icke vilja begagna något af dessa medel, men ville gärna mista dina vårtor, gå då ut en vacker månskenskväll och gnugga dina händer i månskenet, och du skall finna, att vårtorna snart flykta sin kos.

Bölder, som hålla på att bilda sig, fås att gå tillbaka, om man tre gånger räknar bakfram från 19, under det man håller ett finger på det ställe, där bölden håller på att bilda sig. Man säger då "*räk'n dom tibåk*" – För kommande bölder kan man bevara sig därmedels, att man tager var ifrån en böld, som håller på att mogna, lägger det på en vacker kattunslapp, som sedan kastas på taket eller på ett ställe, där tre vägar sammanträffa. Den, som upptar en sådan lapp, kommer otvifvelaktigt att få "*bådar*" (boldar). – Med pipolja plägar man äfven smörja bölder.

For *kveisu* (fulslag) skall man göra ett compositum mixtum af minst nio sorter (af hvad ämne som hälst, t. ex. blommor, kol, bekolja, salt, tjära, o. s. v.); med denna blandning ombinder man det sjuka stället och låter förbandet sitta tre dygn. Detta upprepas tre gånger.

Reformar botas därigenom, att man med en obegagnad knappnål rister en femhörning på hvarje reform, hvarefter nålen bortkastas.

En *vagel* kan aflägsnas från ögat på så sätt, att man spottar den person, som är besvärad däraf, utan att han kan ana det, midt i ögat. Ju mer förgrymmad han blir desto bättre.

För *tandvärk* skall man taga en sticka från ett pilträ, som växer i ett vägshål, där tre vägar sammanträffa, och med denna sticka peta tanden, till dess blod kommer; därefter skall man återföra stickan. Äfven kan man använda en sticka, som blifvit tagen från norra sidan af en rönn eller från tröskeln af en kyrkdörr. Ett bepröfvadt medel är ock att peta i tanden med en spik, som man sedan med tre hugg inslår i en åt norr vettande husknut, under det man ser åt annat håll. Ett ytterligare medel mot tandvärk är att skrapa löst litet af de knutlika utväxterna på bakbenen af en häst, lägga detta i en lärftslapp, som doppas i brännvin och anbringas på tanden, under det man uppsuper brännvinet.

Ryggvärk eller håll och styng i ryggen (*rygghålde*) botas sålunda, att man låter en kvinna, som någon gång framfödt tvillingar, med sina knän tråda den värkande ryggen.

Knarr är en åkomma i handlederna, hvilken erhållit sitt namn däraf, att den sjuka handleden gifver ett knarrande ljud, då man fattar i densamma. För att bota "*knarri*" lägger man handen på tröskeln och en annan hugger med en yxa på hvardera sidan om handen. Den sjuke frågar: "Hvad hugger du?" Härtill genmäler den andre: "*Knarri, ta narri, ùr ledi o í vedi*". Detta upprepas tre gånger.

För *rifningar* och *knipningar* (bukref) läggas på vänstra knäet tre saltkorn, som upptagas med munnen och nersväljas. Se där boten!

För att bota en *stammande* kastar man, patienten ovetande, omedelbart efter värkstäld slakt, de ännu varma lungorna (eller tarmarna) mot ansiktet.

En *mörkrädd* mister sin rädsla, om han biter i det skälfvande köttet.

Blir man biten af orm, skall man så skyndsamt som möjligt springa till ett vatten och skölja (tvätta) såret däri. Hinner man dit före ormen, blir bettet oskadligt, och ormen "*sprækker*" (= spricker) i förargelsen däröfver.

En besvärjelseformel, som läses mot ormbett, är denna: "Ettertand, du skall varda bunden med ett band, som jungfru Maria om långfredagsnatten spann; i namn faders och sons och den helige andes".

En kur för ormbett består däri, att, om man lyckas aflifva ormen, draga skinnet af honom, torka det och sedan lägga det söndersmuladt i mjölk, hvilken man därefter uppdricker. –

När man ser en orm, plägar man, för att undgå att blifva biten, utropa: "Nej, se en död orm!" – Har man ute på marken sett en orm, men icke lyckats slå honom, innan han undflytt, så skall man lägga tvänne rönnekäppar i kors på det ställe, där man sett honom framglida. Han återkommer då ovilkorligen och lägger sig vid detta kors, hvarest han utan att söka undfly låter döda sig. (På samma sätt återvinner man något förloradt, om man lägger två rönkvistar i kors på det ställe, där borttappandet skett; det försvunna återkommer då genast).

En stor makt att hjälpa barnaföderskor i deras nöd erhåller den, som lyckas rädda en groda från att uppslukas af en orm, dock sålunda, att hvarken ormen eller grodan blifver dödad. Fall omtalas, då nöden först genom en sådan persons ankomst blifvit lindrad.

Bloden kan stämmas genom framsägande af följande blodstämningsord: "Din blod skall stå, som Jordan stod, då Johannes döpte frälsaren; genom faders, sons och helige andes". En annan besvärjelseformel lyder: "Intet sveda, intet värk och intet blod, utan som vår jungfru Maria födde vår frälsare Jesus Kristus svedlöst och värklöst och blod stod; i namn faders", o. s. v.

En gubbe berättade, huru hans fader kunde stämma blod, laga om för brottfall, m. m. I hans (faderns) närvara var det ej värdt att slå åder, emedan någon blod ej kom; ja, man skulle hafva fått hugga hufvudet af en kalf, utan att en bloddroppe skulle visat sig, blott han var närvarande.

Icke blott för egentliga sjukdomar, utan äfven för annat, som är i olag, skall man laga om. Så t. ex. för *drykt*, d. ä. hemlängtan eller hemsjuka. När man flyttar från ett ställe till ett annat, skall man, för att ej få *drykt*, taga en lerbit ifrån det gamla ställets spisel och kasta denna i eldstaden på det nya, sägande: "*Int mair än dū längtar, längtar jág*": Äfven kan man taga en sticka ("*spjälk*" från sängen på det gamla stället och lägga den i sängen i den nya bostaden. Godt är att taga skeden med sig hemifrån för att ej få hemlängtan. Ett jämförelsevis ofta praktiseradt medel mot *drykt* består däri, att åt den, för hvilken det skall omlagas, gifves att äta en smörgås, i hvilken – honom naturligtvis ovetande – inlagts tre – löss!. Eller ock kan man skrapa något underifrån bordet och lägga i en smörgås – så längtar man ej.

Mot dålig aptit eller matlust skall man också äta en smörgås med inlagda nio löss.

III

Djur

Redan sakens ekonomiska sida drifver bonden att se till, det *husdjuren* trivas väl. Har man skaffat sig något nytt kräk, sörjer man sålunda för, att detta i sitt nya hem blir lika belåtet som i det förra och ej får "*drykt*". För detta ändamål leder man köpta kreatur tre gånger motsols omkring en jordfast sten. – Innan en ny ko införes i fähuset, skall man utbreda öfver dess tröskel matmoderns förkläde eller husbondens väst, öfver hvilken kon in- och utledes tre gånger efter hvarandra. –

Ett annat sätt att "laga om" för kreaturs längtan är följande: I en vacka lägger man jämte nyckeln till sädesboden några sädeskorn, som man framsätter för djuret att äta, i det man uttalar den önskan, att icke mer än nyckeln längtar, skall kreaturet längta. Eller ock kan man taga en brödbit, sedan afkläda vänstra foten, taga en knif och skrapa af foten tre gånger samt "stryka af" på brödbiten för hvarje gång. Sedan gifver man brödet åt kreaturet under ofvan antyddas önskans uttalande. För längtan skyddas ett kreatur äfven sålunda, att man tager något af dess hår eller tagel och binder detta i spjället i stugan.

Har en ko mist sin *aptit*, skall man plocka hö genom springorna från sin nästas foderlada och gifva kon att äta.

Man bör ej om våren släppa nötkreaturen ut på marken första gången, då det blåser nordanvind, emedan de, om så sker, bli halta för hela sommaren.

För att få boskapen att i tid komma hem från skogen under sommaren, plägar man, första gången korna om våren utsläppas på bete, lägga en grön grästorfvä vid fähusdörren. För samma ändamål skall man förvara den kvist, hvarmed man första gången kör korna till skogen och sedan alltid använda densamma. För att få de öfriga korna att följa skällkon skall man mjölka i skällan af skällkon och slå i öronen af

de andra. Eller ock kan man klippa ifrån enhvar af dem några hårstrån, hvilka bakas in i ett bröd, som betas åt skällkon.

Då man tager åt sig en hundvalp, bör han, för att blifva arg, slängas under bordet, då man hemkommer med densamma. [En person, som gjorde så, hade ej bättre tur, än att hundvalpen föll i ett vällingsfat och brände sig så, att han bar en hårlös plätt i hela sin lifstid.]

Om man räfsar rent under ladudörrarna, får man god fårlycka. Om en kvinna bär in första höfamnen i ladan, erhåller man tacklamm.

En hel mängd djur har med sig "tydor". Dessa framställas i det följande i sammanhang med andra förebud och märken. Endast några af gökens många tydor anföras här i förbindelse med de egendomliga föreställningar man har om denna fågel liksom om några andra djur.

Kommer man i närheten af göken, kan man få reda på sin återstående lifstid genom att tilltala honom på följande sätt:

"Gök min,
sitt på kvist,
säg mig visst,
säg mig sant,
huru många år
jag lefva får!"

Sedan räknas hans rop, och så många gånger han galar, så många år har man att lefva. – På samma sätt får man ock svar, huru länge man får gå ogift.

Den, som kan komma under det trä, i hvilket göken galar (kukkuträ), får tre önskningar uppfyllda.

Af det olika väderstreck, hvarifrån man får höra "kukku" första gången om våren, kan man draga slutsats om, hvad som under året kommer att hända, ty:

"Östgök – tröstgök,
västgök – bästgök,
norrgök – torrgök,
sorrök – sorggök".

När göken upphör att gala, förvandlas han till "spännar" (hök).

[Det är ett allmänt bruk att svärja: "Ta me kukku!" – Björnmossans frukt kallas kukku-mat.]

Om våren bör man akta sig att någon morgon "ogrutad" gå ut och få höra göken gala, orren kuttra eller ljudet af någon annan sommarfågel, ty i detta fall får man såra fötter under sommaren. Man säger då, att fågeln "*šiter*" en. Man kan äfven blifva *šiti* af kråkan eller skatan: "*Veit dū, šóru va o šeit mæ i morūst*".

Svalan är en helig fågel. Dess läte, när den sätter sig på en gårdsgårdsstör och sjunger, uttydes sålunda: "Du har stulit silfversaxen och silkesnystanet, men jag sa: du lööög". Denna tydning öfverensstämmer på det närmaste med den folktron å andra orter såväl i Finland som i Sverige gifvit. Till grund för tydningen ligger följande sägen⁴): En tjänstepiga beskyldes med skäl af sin fru (Jungfru Maria) för att hafva stulit ett silkesnystan och en silfversax. Hon nekade, och då frun blef vid sitt påstående, försökte hon bedyra sin oskuld med de orden: "Om jag stulit nystanet och saxen, vändar jag, att jag vore skapt som en fågel!" Strax förvandlades hon till en svala, som hade stjärten formad som en sax.

Svalan öfvervintrar enligt mångas åsikt på sjöbottnen.

Spindeln (lokken), *grodan* ("klossu") och *Marie nykkelpiga* anses för heliga. Att uppsåtligt döda något af dessa djur, är en stor synd, för hvilken man straffas med att ens kor börja mjölka blod (eller på annat sätt). Grodan tros af mången vara en förhamning af människan. Man finner en stor likhet mellan människans händer och grodans fötter och tror, att en människa i urtiden till straff för någon illbragd blifvit förvandlad till groda. – När en nykkelpiga sätter sig på en, plägar man säga "Liten, liten piga, hvart vill du flyga, norrut eller sörut, österut eller västerut?" Därefter låter man den flyga.

Till fredade eller "heliga" djur hör äfven *tordyfveln*, hvilken ej ostraffadt får ofredas.

Vid *ormen* har man fäst många mystiska föreställningar. Några af dem äro redan framställda i sammanhang med kurer för ormbett.

Man tror, att om ormen ej är riktigt dödad, han lefver upp igen, när solen gått ned, eller för såvidt han kan komma till något vatten.

Om våren samla sig ormarna till ting. De samla sig då i ofantligt stor mängd. En af dem har då en krona på hufvudet.

Då ormen förföljer någon, biter han sig stundom i sin stjärt, så att han bildar ett tunnband. I denna form rullar han med otrolig hastighet fram. Om någon då med en käpp slår till honom, skall han spritta sönder i flere bitar.

Det är en allmän tro, att ormen kan krypa in i en sofvande människa och uppehålla sig hos henne lefvande i buken. Då någon blir sömning ute på marken, kommer detta däraf, att han söfves af en orm, som vill krypa in i honom. Följande äfven på andra orter kända sägen⁵) berättas.

En karl, som led af en invärtes svår sjukdom, låg en gång ute på marken och sof, då en orm kom och genom munnen kröp in i honom. Efter en stund kom ormen ut igen, full af slem och orenlighet. Sedan han på något sätt gjort sig fri därifrån, kröp han ånyo in i mannen och kom på samma sätt ut igen. Men då han

⁴) Jfr Allardt, Nyland IV, s. 94, Hyltén-Cavallius Varend I, s. 322, Jonsson, Folktro, seder och bruk i Möre (Sv. landsm. II. 5).

⁵) Se Nyland IV, s. 102; Jonsson, anf. arb. s. 11.

gjorde sig redo att för tredje gången krypa in i mannen, passade en annan person på och slog ihjäl ormen, emedan, om han kommit in tredje gången, han, enligt folktron, hade blifvit kvar. Efter den betan vardt mannen fri från sin sjukdom, och det hade han ormen att tacka för.

Äfven *ödlan* tros vilja krypa i folk. Såsom en värklig händelse berättas, att en ödla en gång krupit in i en namngifven kvinna, henne ovetande, att ödlan ynglat därinne, att kvinnan, som kände sig sjuk, en dag vid bakning lagt sig framåtlutad med hufvudet på bordet och inslumrat; när hon vaknar, finner hon ödlan och hennes ungar på bakkbordet,

I hvarje *corpbo* lär finnas en liten rund sten, hvit till färgen, som har den goda egenskapen att göra den person, som håller stenen i sin mun, osynlig. Men att påträffa denna korpsten är ej någon lätt sak; ty korpens bo kan ej varseblifvas, såvida det ej återspeglas i vatten. Har lyckan varit en så bevågen, att en sådan skugga visat sig på vattnet, bör man noga lägga märke till, vid hvilken kvist boet är bygdt; hvarefter man nog får reda på det värkliga boet, som innehåller den dyrbara stenen.

För att afvärja *getingar* och förtaga värkan af deras styng skall man läsa:

*"Jeiting bäll,
stikk i stein
o int i bein;
stikk i stokk
o int i bokk;
före tū még ska stikk,
ska dū sprikk."*

För att få *gräshoppan* att afsöndra sin vätska, hvilken anses vara hälsobringande för bölder, vårtor, m. m., skall man, när man fasttager en sådan, utsäga: "Gräshoppa, gräshoppa, ge mig tjära", eller "så skall jag halshugga dig och kasta dig i elden!"

IV

Spådomar, förebud och märken

Ehuru Pytias röst numera är förstummad och de profetiska ångornas källa sinad, finnas ännu många sätt att dechiffrera framtidens dunkla skrift. Spågummorna tolka handens linjer och beskriva noga, hvad framtiden bär i sitt sköte. Af rön och tecken under olika tider af året erhåller man ock goda uppenbarelser för framtiden.

Nyårstiden kan man genom *stöpning* af bly, uthäldt i kallt vatten, i någon mån sluta till ens öden under det kommande året. Ofta är dock betydelsen af stöpets form svår att finna.

Nyårsaftonen böra alla husets medlemmar ställa sina skor bredvid hvarandra under bordet med tårna vända inåt stugan. Om morgonen ser man efter, om någons skor ändrat ställning, nämligen med tårna mot dörren. Har så skett, måste skornas ägare bereda sig på döden, som otvifvelaktigt skall träffa honom eller henne inom följande år.

Nyårsmorgonen skall en uppmärksam iakttagare stundom kunna varsna fjät i askan i spiseln. Äro fjäten vända inåt stugan, skall någon ny medborgare komma i huset innan årets slut; äro de vända utåt, är detta ett bevis på, att någon skall aflida under året.

Midsommaraftonen och natten pläga unga flickor begagna sig af den s. k. *knytningen* för att utforska sin lycka eller olycka. Flickan är då försedd med olikfärgade garnändar, hvilka hon knyter, en af hvarje färg, invid tredje leden omkring hvarje af de rågstånd hon därtill utsett. Därefter afklippas stråna en tum ofvanom tredje leden. Midsommardagen om aftonen efterser hon, hvilket strå skjutit upp ny stjälk ofvanom afskärningspunkten. Den sak, som garnet betecknar, skall inträffa. Hvarje skild färg är tecken för en skild sak, nämligen:

"Rödt för glädje och svart för sorg,
grönt för kärlek och gult för korg,
blått för krona och hvitt för kvitt ⁶⁾".

Å andra orter är blått tecken för gammal (ogift) flicka; hvitt betecknar lik (död); härtill kommer spräckligt = oäkta barn.

Det strå, som lämnat svar, upptager man och lägger under hufvudkudden; hvad man då drömmer, inträffar otvifvelaktigt.

Midsommaraftonen skall man på ett ställe upptaga tre, sex eller nio torfvor. Man önskar sig en sak vid hvarje torfva. Morgonen därpå undersöker man torfvorna, och finner man en mask under någon, kan man lita på, att hvad man vid den önskade, skall gå i fullbordan.

⁶⁾ kvitt = blifva kvitt med sin fästman.

Bland de många experiment, genom hvilka en ogift flicka vill på förhand skåda sin blifvande make, må följande anföras. Hon skall en torsdagskväll äta nio strömmingar med stjärten förut (eller ock tre torsdagsaftnar å rad tre strömmingar), hvarefter hon samma afton ej mera får smaka mat eller dryck. Under natten kommer den blifvande fästmannen eller hans vålnad och bjuder henne dricka. – Detta rön företages äfven påsklördagen.

Påskaftonen skall flickan gå rundt omkring alla gårdens hus eller också kring ett tre gånger flyttadt hus, två hvarf mot solen och ett med solen. Vid tredje hvarfvet visar sig den efterlängtrade personen.

Denne kan man ock få se genom att på påskmorgonen sopa med ryggen förut.

Det är ett dåligt förebud, om man till först möter en kvinna, då man begifver sig i väg någonstädes hän. (Då man anträder en fiskfärd och möter en hora, får man lycka). Om en karl möter en, bådardet lycka, och särdeles lyckosamt är det att till först möta ett svin.

Trampar en oförvarandes en annan på hälen, skall man snart komma på bröllop tillsammans. Trampar du en kvinna på hälen, tar du "*karalökku*" (karl-lycka) af henne.

Lossna ens band (skoband, strumpeband, o. d.), kommer det däraf, att någon just tänker på en.

"Ringer" det i öronen, talar någon om dig. Hicker man, kommer detta däraf, att någon baktalar en. Man baktalas äfven, då det "hettar i ögonen" (ansiktet). En blemma på tungan uttrycker detsamma.

Om man talar om en person och han i detsamma inträder, plägar man säga: "*Int döijer dū i jår*" (icke dör du i år).

Om en kommer in, då man som bäst sopar, plägar han tilltalas med orden: "*Int vál dū jift i jår.*"

Om man mötes i dörren, säger man: "*Når ska vi kom på jessbod i lág?*" (När skola vi komma på bröllop tillsammans?)

Om mat eller dryck fastnar i vrångstrupen, är det därför, att någon missunnar en födan. Man brukar då säga till sin bordsgranne: "*óonnar dū me?*"

Kliar ögat, kommer man snart att gråta. Kliar näsan, har man att vänta förargelse. Kliar hakan, kommer man att blifva förtretad på en mansperson. Kliar det under näsan på en kvinna, betyder det, att en "*šäggbrostri*" (mustaschbeprydd) man tänker på henne. Kliar det i handen, kommer man snart att få något. Kliar det under foten, är detta bevis på, att någon snart kommer på besök; kliar högra foten, är den besökande en karl, annars en kvinna; är det tårna som klia, befinner sig gästen i närheten; är det i hälen, är han långt borta. Kliar det i knäet eller armbågen, bevisar detta horaktighet.

Spasmer i ögonen (ögat kallas härvidlag "dödsmösse") betyda, att någon snart skall dö i släkten; är det ryckningar i högra ögat, skall en mansperson aflida, i annat fall en kvinna. Samma betydelse har en ensam bloddroppe, som faller ur "*näsapípu*".

Hvad man drömmer, då man sofver första gången på ett ställe, slår in, ifall man lagt en kopparslant under hufvudkudden.

Erinrar man sig ej en dröm, som man haft under natten, skall man lägga vänstra handen under hufvudet och för öfrigt ligga orörlig; då man snart kommer ihåg drömmen.

Om en kvinna spiller skurvatten på golfvet eller annars "*klottar*" mycket, får hon en fyllhund till man.

Regnar eller snöar det i brudens krona, blifver hon rik.

Den, som börjar gräla på måndagsmorgon, får gräla hela veckan.

När skatan skrattar nära husen, förebådar den olycka eller – främmande.

Om "lokken" (= spindeln) spinner nedåt, förebådar det olycka.

Då katten tvättar sig, väntar den främmande.

Om ett "gråskinn" (= ekorren) kommer till gårds, uppstår snart eldsvåda i gården.

Det barn, som blir klokt i förtid, dör snart.

Klämmer man foten mellan dörren, spörjes någon död.

Yla hundar i närheten af en gård, skall någon af gårdens invånare snart dö. Om hunden gräfver djupare gropar i jorden, förebådar den, att någon snart skall dö. Påträffar man helt hvita löss, då spörjes någon död.

När det stormar om jul- och nyårsnatten, bebådas stora herrars död.

Kommer en loppa på handen, skall man få höra något nytt.

Den, som är född nyårsnatten, kommer att se "dödfolket" och spökerier.

Den, som under sömnen ligger med ögonen halföppna, tros skola omkomma genom drunkning.

Häriifrån öfvergå vi till omnämmande af några spådomar och märken rörande årsväxten, väder och vind, m. m.

Om vattnet stiger ("*ökkas*") mikaelnatten, blir det godt år; faller ("*sättnar*") vattnet, blir det dåligt år.

"Om kukku galar på bár kvist, vál ð fatiár."

Om träden dagarna före jul stå rimfrostbeklädda, blir årsväxten god. Men går ej rimfrosten, som betäkt träna före jul, bort före nyåret, blir det dåligt år.

När gässen vid sin ankomst om våren flyga i tvänne linjer med den mindre grenen mot hafvet, blir det dåligt fiskår, men god afkastning på land; och tvärtom.

Ligger husbonden rak julnatten, blir sädesväxten rak och redig; i motsatt fall blir växten trasslig och oredig.

Så mycket snö, som är på taken om "*Vofferdag*" (Marie bebådelsedag, 25 mars), så mycket skall det vara på marken om "*Valborgsmässa*" (1 maj).

Islossning i Malaks å sker nio dagar efter "*spilittus*" (= sädesärlans) ankomst.

Ifrån det väderstreck, åt hvilket kråkorna flyga om kvällen, kommer vinden att blåsa följande dag.

När "*tilikråku*" (= spillkråkan) låter höra sitt ljud, blir det regn.

Flyga svalorna utmed marken, bådardet regn, men vädret blir vackert, om de hålla sig uppe i luften. När svinen draga "boss", blir det oväder.

Om tuppen galar på eftermiddagen, väntar han regn.

Då katten skrapar på något trä, väntas oväder.

Ser man en humla på sjön, då är man säker på storm.

Om löss bita folk på öronen, blir det regn.

"Iskalla fötter, på fullväxt folk, i varmt rum, om vintern, äro alltid tecken till snö" (Bondepraktika).

Ditåt stjärnan (vid stjärnfall) faller om kvällen eller natten, ditåt blåser det följande dag.

Ringar omkring månen äro förebud till fult väder.

När månen efter ny synes med hvassa horn, blir det kallt.

Stiger hafsvattnet, blir det regn. Lågt vattenstånd är tecken till torka.

Om stenarna hastigt torka efter en regnskur, kommer den andra snart efter. Likaså om solen skiner hett mellan regnskurarna.

Om det ej faller dagg på morgonen eller om dimman icke slår ned, inträffar det regn under dagens lopp.

Drömmer man om de döda, blir det regn.

Torsdagskväll gör fredagsväder, och fredagskväll gör söndagsväder.

Regnar det under hela veckan, håller det dock upp om lördagen så mycket, att prästen får torka sin krage.

Lördagsregn räcker aldrig till söndagsmässan.

Sådant vädret är om påskdagen, sådant förblir det till pingst.

Sådant vädret är trefaldighetssöndagen, sådant förblir det sju veckor framåt.

Regnar det sju sofvaredagen, så regnar det sju veckor å rad.

Om solen skiner fettisdagen, blir sommaren vacker.

Om mycket strömoln uppenbara sig på himlen skärtorsdagen, komma Kasköboarne att erhålla mycket strömming.

V

Andeväsenden och naturgudomligheter Spöken

Allmänt utbredd är tron, att de aflidna gå igen eller "*gå uppdaga*", som det här kallas. Särskildt tros detta vara fallet med personer, som lidit en våldsam död. Med ångest i bröstet går man därför förbi ställen, där någon blifvit mördad eller tagit sig själf afdaga. Otaliga berättelser förekomma om syner och uppenbarelser, som den och den personen haft. Den, som vågar betvifla sanningen af dylika berättelser eller förringa betydelsen af desamma, anses nästan för en hedning.

"Di sägər ə fins int na spøkrí, mə om di sku få si ----."

Numera antager man, att det ej är den döde själf utan djäfvulen i hans skepnad som uppenbarar sig. Åtminstone hyses denna åsikt af dem, som vilja vara fördomsfria. – Af "hvad man hört och sett" må för öfrigt följande anföras.

Då man far förbi kyrkogården och vissa andra angifna ställen, samla sig stundom de aflidne i osynlig måtto kring hästen, som då förskräkt stannar och börjar "flåsa och blåsa". För att aflägsna andarne, bör man blåsa på hästen mellan öronen eller titta genom rankorna. Så snart andarne försvunnit, ilar hästen af med ryslig fart, hvarför man bör skyndsamt sätta sig i åkdonet. Många personer påstå sig hafva gjort denna iakttagelse.

Trollkarlarne berättas stå i förbindelse med de aflidnas andar, som hjälpa dem i många afseenden. En trollkarl kan t. ex. tvinga en tjuf att återbära stulet gods genom att göra honom besatt af dödfolket. För att åstadkomma detta bör trollkarlen besöka kyrkan, men hvilka underhandlingar han där har med de döda, kunna vi ej uppgifva. När han aflägsnar sig ur kyrkan, skall han akta sig, när dörrarna hastigt slås igen, att han ej kommer med benen emellan: han bör stiga ut med båda fötterna på en gång.

Om "Hosi-Joss", en ryktbar trollkarl, berättas, att han en gång nattetid besökt kyrkan, hvarest han fått se hufvudlösa personer. Äfven hade han sett en alruska komma vandrande längs kyrkogången. Samme trollkarl hade från "vintergrafven" tagit vänstra handens namnlösa finger af en person, som genom hängning afhändt sig lifvet.

Personer, som blifvit besatta med "*döfoltjə*", angripas af melankoli och oro, finna ej sömn om nätterna, men tycka sig plågas af döda människors skepnader. Själfva "på sättandet" lär hufvudsakligen ske sålunda, att de dödas ben eller mull från kyrkogården på något sätt insmyges i kläder, bolster och dylikt.

Att borttaga någonting från kyrkans område anses för ett synnerligen groft brott. Det skall ock hafva inträffat, att nattliga kyrkogårdsbesökare blifvit fasthållna, så att de ej kunnat röra sig ur fläcken. Såsom valuta för hvad han borttager lär trollkarlen på kyrkogården lämna kopparslantar. Dessa få oftast ligga orörda.

Utom det att de aflidna "gått uppdaga" har man iakttagit flere slag af spökeri.

Följande historia må såsom exempel anföras. En gudfruktig och "renlärig" gubbe i Öfvermalaks berättade, att han en vinterafton disputerat med baptister. Då han kom ut och skulle gå hem, var det som om någon sagt åt honom: "*dū va int heim än*". Kommen till ån, där vägen gick, såg han en svart ox, så stor som ett "*sjūdakar*⁷". Han blef förskräkt, men gick ändå vägen framåt. Plötsligt förvandlades oxen till en liten svart hund, som sprang vid sidan af honom. Hunden förvandlades till en liten gubbe, som åkte kälke framför honom, så rakt, att ingen skulle kunna utstaka en rakare rå. Slutligen kastade det honom sex gånger i ryggen alldeles såsom om någon skulle tagit en stor skopa, full med vatten, och kastat honom i ryggen; så "*ä kām é káld plätt mitt i ryddji*". Ändtligen kom han hem och tänkte, att han äfven där skulle få se spöken. Detta blef dock ej fallet. Han gick till sängs och somnade godt.

Vissa personer få framför andra se dödfolket och andra spöken. Så den som är född nyårsnatten. Om ett barn kryper under en likkista eller om det tvättas i samma vatten, som lik blifvit tvättadt i, erhåller äfven det förmågan att se döda.

Maran

har redan blifvit omnämnd i sammanhang med sjukdomar och deras bot. Hon anses vara en vålnad, som någon afundsman skickar på en, för att plåga och oroa en under sömnen. Oftast är det kvinnor, som omskapat sig till maror. Det är den hos de gamle nordboarne allmänna tron på förvandlingar, som fortlevver i sägnerna om maran. Man anser, att om den påtagna skepnaden eller hamnen tillfogas något ondt, detta drabbar den verkliga kroppen, hvilken säges "*fälās i mār*" (färdas i marans skepnad). – När en katt en gång uppenbarade sig i ett fähus, trodde man det vara maran, hvarför man svedde den. Följande dag kom en kvinna med svedda ögonbryn till gården. Det var hon, som hade "*fälāst i mār*". – En annan gång hände det, att en dräng, som i stallet, hvarest hästarna redos af maran, såg en "grepe", högg till densamma, så att en gren gick af. Följande dag såg man en halt karing; det var hon, som omskapat sig till mara och "*greip*".

För att få veta, hvems hamn maran är, säger man, då hon lämnar en: "Kom i morgon och låna någonting, som ej fins!" Den, som då kommer och begär något sådant, "*färdas i mār*".

Följande allmänt spridda sägen förtäljes äfven här. Det var en man, som hade sitt nattläger i en bod och som där alla nätter oroades af maran, utan att han kunde upptäcka, hvar hans plågoande hade sitt egentliga bo och hemvist. Men i väggen, invid hvilken sängen stod, fanns ett borrhål, och detta blef han tillrådd att igenplugga. Han gjorde så och se, då fick han till sällskap i boden en kvinna, som hvarken han eller någon annan förut känt. Den främmande kvinnan var "fin" och vacker, och efter en tid gifte sig mannen med henne. Och länge lefde hon med

⁷) Större kar användt vid salpeterberedning.

honom tillsammans. Så hände det en dag vid en huslig tvist, att han tog pluggen ur borrhålet i väggen och vredgad ropade: "Mins du, då du var så liten, att du hade rum i det här hålet?" Och se, i samma ögonblick försvann hustrun samma väg hon kommit, och sedan hörde man ej något af henne. (Jfr Freudenthal, "Vidskep. i Vasabygden" sid. 9).

Rådare

eller rådarer benämnas med ett gemensamt namn de i naturen rådande väsendena, såsom skogsrå, sjörå m. fl. Till dem räknas ock gårdsrået eller tomten. Om rådarernas uppkomst berättas, att de äro satans änglar, som Mikael vid den i bibeln omtalade stora striden med själafienden skall hafva nedstörtat till jorden⁸); de af dessa änglar, som nedfölla i skogen, blefvo skogsrån, andra, som fölla i sjöarna, sjörån och åter andra vordo bärgsrån. I sammanhang härmed må följande sägen anföras. En präst hittade en gång en "slät och kantfull" sten, som han hemtog och nytjade under tvättfatet i kommoden. En dag, när prästen rakade sig, – skrattade stenen, och på förfrågan meddelade han, att han (stenen) var en af dem, som nedkastades vid den stora striden i himmelen.

De i bärigen boende andarna benämnas oftast *bärgtroll* (*bäritroll*) och förblandas med skogsrån och bärgsrån. De bo mycket skönt och fint och äro rika på guld och silfver. En gång råkade en person komma till deras boning. Honom bjöds den finaste mat man kan tänka sig. Han välsignade maten och ämnade taga för sig; men hvad hände? Altsammans förvandlades till grodor och ormar.

I "Hägnäsberget" (på gränsen mellan Malaks och Solf) bor en förnäm "mamsell". Hon berättas hafva en syster vid "Penikasström" (i Malaks skärgård) och en annan vid "Stockholms ström". Dessa tre systrar lära brefväxla med hvarandra, och man omtalar fall, då personer mottagit bref af Hägnäs-mamsellen för att aflämnas åt systemen vid Penikasströmmen.

För par år sedan uppenbarade sig mamsellen från Hägnäs för en yngling, som var sysselsatt med gräftning ej altför långt från bäriget. Först hittade han en röd sten, som tyktes honom "så lätt och underlig". Denna förvandlades sedan till ett skrin. Därpå såg han en björk komma vandrande från Hägnäsbergs sidan, hvilken björk vid närmare betraktande var en mamsell. Denna erbjöd honom penningar i form af spånor, m. m., om han ville följa henne. Ynglingen var dock ej hågad härtill; skrinet och mamsellen försvunno, och han red i sporrstreck hem och

⁸) Bibelstället (Joh. Upp. 12: 7–9) lyder: "Och det vardt en stor strid i himmelen; Mikael och hans änglar stridde med draken, och draken stridde och hans änglar. Och de vunno intet; och deras rum vardt icke mer funnet i himmelen. Och den store draken, den gamle ormen, den där heter djäfvul och satan, vardt utkastad, den där bedrager hela världen; och han vardt kastad på jorden, och hans änglar vordo ock bortkastade med honom."

berättade den sällsamma händelsen, hvilken i högsta grad förskräkt honom.

Om skogs- och bärgsrånas gestalt och skapnad känner man för öfrigt föga. Hvad man vet, är att människor och djur stundom kunna blifva "bärgtagna", i hvilken händelse de omöjligen hitta hem, ja stundom hvarken kunna röra sig eller ropa på hjälp. Vid kyrkklockornas klang upphör dock förtrollningen, hvilken således kan vara högst en vecka.

Sjörået uppträder oftast under skepnaden af en ung, skön jungfru, som förleder oerfarna fiskare. En gång inträdde en sådan jungfru i en fiskarstuga, då fiskaren (namngifven) som bäst kokade "så" (fisksoppa). Hon stälde sig vid eldstaden, visade sina välbildade former och yttrade: "*Ha dū sitt na vakkra båd* (anbud)?" Men fiskaren gaf henne med den varma slefven ett sådant slag på ett onämnbart ställe, i det han genmälte: "*Ha dū tjénd na heita såd*?" – att hon i hast retirerade.

En annan fiskare såg sjöjungfrun sitta på stranden kammande sitt sköna hår.

Näcken tänker man sig såsom en gammal gubbe, som har sin bostad i åar, bäckar och träsk. Där ligger han och lurar på att gripa till sig personer, som gå att simma. Mången, som simmat sent på aftonen, har vid uppstigandet ur vattnet på armen varsnat märken efter näckens grepp. För att förekomma sådant bör man spotta, innan man går i vattnet. Förut plögade man äfven *binda näcken*, hvilket sker genom att sticka en knif eller annat stål i stranden. Dessutom finnes en annan sed med samma namn, men hvilken förekommer blott som en vanlig pojklek. Att binda näcken tillgår nämligen då på det sätt, att man kastar en sten i vattnet; faller den ned utan att stänka vattnet omkring sig, hvilket kan ske blott om den med stark fart kommer rätt ned i vattnet, så är näcken bunden. Det är väl af medlidande med den stackars bundne näcken, som man sedan löser honom genom att kasta en sten hur som helst i vattnet, hvarvid då vanligen sker, att vattnet stänker högt upp, och så är näcken löst (Jfr Jonsson, Folktro, seder och bruk i Möre, sv. landsm. II 5).

Vid vissa lindrigare svordomar begagnas näckens namn: "*ta me nettji*" o. d.

Tomten, hvilken man tänker sig som en kortväxt gubbe i kalfskinnspläs och stickad toppmössa (*pilkamöss*) på hufvudet, vårdar sig på alt sätt om gårdens bästa. Om hans välvilja och godmodighet finnas många sägner. I en gård förtäljes tomten t. ex. hafva värmt nödigt "kovatten", skött hästarna, tillkännagifvit genom ringning husbondens hemkomst, o. s. v. Äfven sörjde han för, att hö alltid fans tillräckligt, och vaktade alt i gården, att ingen fick bortföra något. Från bordskanten tog tomten alltid pannkakan, som ditsattes för hans räkning. När man nedref muren i gården, hördes tomten falla och jämra sig.

Sin välgörenhet och välvilja plägar tomten visa äfven på så sätt, att han väcker kvinfolket, då de vilja stiga tidigt upp om morgnarna eller då någonting viktigt är å färde.

Mot främmande är tomten ej lika välvilligt stämd. Dem låter han sällan vara i fred. Om nätterna brukar han t. ex. draga af dem täcket eller på annat sätt oro dem.

Tomten tycker om ordentlighet och allvarligt arbete. Händer det sig, att någon

är försumlig, nog kan han vara viss om att få sin upptuktelse af tomten. När i en gård, där tomten visade sig mycket värksam, drängarne satte sig på aftonen ned att spela kort, började tomten bullra på skullen (vinden) och fortfor därmed, tils drängarne slutade. Då husbonden någon gång i fyllan gick till stallet för att uttaga hästen, kom han på fläcken ut därifrån, han viste ej själf på hvad sätt. –

I en annan gård plögade tomten, under tiden kvinfolket var i fähuset, komma in i stugan, sätta sig på sätet vid bordet och, stödande hakan mot sin käpp, betrakta barnens lekar. När sedan till gården kom en piga, som frångick den då gängse seden att ej spinna på torsdagskvällen, blef tomten vred och – flyttade.

Egendomligt är, att blånader på huden tillskrifvas tomten: "*tuntgobbi klæmd mæ i natt*".

Såsom en tacksamhetsgård åt tomtens välvilja och människovänlighet slår man vid de öfliga nyårsstöpen det första åt tomten. Vid uppförandet af ett nytt hus plägar man äfven kasta en slant på vinden för hans räkning.

Bjäran är också en välvillig husande, som "skaffar till gårds". Den skall än hafva utseende af ett nystan, än af en calf, än vara af någon annan skapnad. För öfrigt känner man föga därom. Bjäran förväxlas med *spiritus*, som emellanåt lär vara så vänlig och lägga smör i gröten. Under andra förhållanden är *spiritus* namnet på en dosa med inneliggande tordyfvel eller mask, som efter önskan skaffar penningar åt ägaren.

Häxor

eller trollkåringar rida under påsknätterna genom luften och slå sig ned här och där för att klippa ull af fåren mellan öronen. Dessa häxor äro vanliga, gamla kåringar, som nu erhållit förmågan att flyga. De behöfva blott smörja sig med ett slags olja, som de förvara i ett horn, och säga: "Upp och neder och ingenstans veder" – och se, genast äro de i farten. Vill man se dem, då de komma genom luften ridande på kvastkäppar, skall man begifva sig på taket af ett tre gånger flyttadt hus.

Drakar och skatter

Om drakar känner man ej något, men däremot talas mycket om s. k. "*drakajömur*" (drakgömmor). Dessa äro rika skatter, nergräfd i jorden. (I drakarna torde man sålunda hafva sett väktare af skatter). Jul- och midsommarnatten brinner öfver gömmorna en eld. Ser man en sådan "*drakaéld*", bör man kasta en stålbit, en knif eller annan sak, som innehåller stål i elden, så kan man lyckas få upp skatten, som vanligen förvaras i en stor kittel. Men man skall härvid iakttaga den fullkomligaste tystnad, ty i annat fall försvinner altsammans. Ej håller får man på återvägen yttra något eller se sig tillbaka, ehuru man omgifves af alla möjliga underliga skepnader. Man lär få se möss dragande hölass, dvärgar, o. s. v.

Stundom händer det, att pengar, som man fått upp från någon jordgömma, under vandringen hem förvandlas till torra löf, fiskfjäll, stenar eller dylikt. Man skall dock ingalunda däraf låta förleda sig att kasta bort dem, ty när man kommer hem, återtaga de sin vanliga form.

På "Storskäret" hittade man en gång några stenhällar, hvilka vid hemkomsten förvandlades till "plåtar". En annan gång hittade en person ett penningeskrin, som dock, när han kom hem, befans innehålla endast bark, o. d. Då han i förargelsen slog ut skrinets innehåll, skramlade det, och se, allt hade förvandlats till blanka "riksdaldrar".

När man fordom nedgräfvde skatter i jorden, berättas man hafva "*vígt nér*" dem genom någon besvärjelse, och ingen kan upptaga sådana skatter, om han icke känner besvärjelseorden eller de vilkor, som äro fasta vid deras upptagande. Så kan en t. ex. hafva "*vígt nér*" sin skatt på det vilkoret, att den kan upptagas endast af den, som fått tre tvillingsbarn. Enligt en allmänt spridd sägen skulle en gömmande hafva yttrat till sin älsste son, att han "satt på", att endast hans egen hand skulle få upp skatten. Så dog mannen helt plötsligt, innan han hunnit taga upp det gömda. Sonen, som kände till gömstället, gjorde nu flere gräfningsförsök, men alla förgäfves. Slutligen afhög han faderns högra hand, förde den till gömstället och tog med densamma, utan all möda, upp skatten.

Kommer man händelsevis att få se en "skredorm"⁹⁾, är det lätt att få reda på jordgömmor. Man behöfver endast följa den; ty den går till "*drakajømu*":

Med en *slagruta* i sin hand kan man ock upptäcka jordskatter. Detta redskap lär nämligen vara så beskaffadt, att hvar gång man går öfver ett ställe, där en skatt är begrafven, det drager sig så fast till marken, att icke den starkaste karl är i stånd att lösslita det därifrån. Huru man förskaffar sig denna slagruta, berättas af Freudenthal, Vidskep. i Vasabygd. s. 29.

Allmän är tron på stenyxornas ("torsviggarnes") himmelska ursprung, och lika allmän synes den vidskepelse vara, att en sådan "*tórvigg*" är en skyddande amulett af underbar kraft mot allehanda ondt. ■

⁹⁾ "Allmogen berättar, att stundom en otalig massa små maskar sammanlänka sig, så att de bilda en sammanhängande, par tum bred och par alnar lång kedja. Denna lefvande kedja, som vågformigt och mycket sakta glider fram, bär ofvananförda namn."